

Honnan — hová

OSZTOJKÁN BÉLA: HALAK A FEKETE CITERÁBAN

Az eredettudat, a „nem menekülhetsz” emberpróbáló súlyosságú élménye Osztojkán Béla eddigi verseinek — és epikus műveinek — karakteradó élménye: „Elúszó századok sírnak. — Hallom; / nincs tőlük éjjelem, és nincsen / nappalom: visszajárnak a megkínzott / cigány férfiak. Kísértének a tolvajjá / üldözött javasszonyok. Purdék hegedülnek, / fekete szemeik, apró csillagocskák, cinkos / csábítással hívnak: járnék / velük én is régi rókatáncot...” — A hányatott cigánysors, a természetadta szűkebb közösség iránti *feltétlen* elkötelezettség e kibontakozó lírikusi világ legárnyaltabban kifejezett, csaknem alkotásról alkotásra újraköltött tartománya. Kedvszegő vagy lobogó indulatokat szító igazságtalanságok, nyomasztó mindennapi eldítéletek, sejtetett csalódások és kudarcok, a beilleszkedés és önmegvalósítás történelmi-társadalmi meghatározottságú zavarai, a kifejlő tehetség fokozott érzékenységu reakciói — *mindezek* szinte ellenállhatatlan kényszerítő erővel növelték a származáshoz való viszonyt a művészi reflexió állandó témájává. S persze: feszítő erkölcsi kérdéssé egyben.

Osztojkán azonban tudja, hogy e viszony hív definiálása és méltó, tehát tartalmas eszmények, értékállítások által vezérelt alakítása elválaszthatatlanul — történelmi szükségszerűségként — összefügg a magyarsághoz, a nemzethez, sőt, az emberiséghez fűződő kapcsolat tisztázásával. Hitelesen, reprezentatív módon *csak* kölcsönös vonatkozásaik — korántsem ellentmondásmentes — rendszerében ragadhatók meg. Az egyoldalúság itt menthetetlenül torz szélsőségekhez, csekélyebb hozadékú ezoterikussághoz vagy az *én* örökségének, identitásának teljes feladásához visz. De az sem lehet kétséges számunkra, hogy a paradigmaticus érvényű arányok föllelése roppant nehéz feladat, távolról sem valamiféle spontán folyamat: önemésztő vívódások, konfliktusok, olykor bénító válságok kísérhetik — kísérik — a különféle kötődések humánus, az értékek mind teljesebb befogadására és képviselésére orientált *összhangjának* kiküzdését. S ezen az úton mindig ott a tévedés veszélye, a megtorpanás lehetősége. Osztojkán kötete — legátfogóbb emberi tartalmaként, üzeneteként — e személyiségformáló, önálló hangú költővé érlelő küzdelem stációit örökíti meg. A gyötrelmes kudarcoktól, kételyektől, a rezignált lemondás gesztusaitól, a „mégis-morál” öntudatának felvillantásáig. Az időnként kísértő szeparatív törekvésektől a költészet egyetemesebb küldetésének vállalásáig.

De e komplexitáson belül kiemelt hangsúlyt mindenképp a különbözőségi élménye, a cigányközösség történelmi gyökerű specifikumának, vágyainak, reményeinek és kifogyhatatlan panaszaiknak — ideologikusan is alátámasztott — képvisellete szerze. Már a kötet nyitányának egyik jelentős, pozicionális nyomatékú költeményében (*Városban*) az *én* eredete, a *belőle* levezethető magatartásjegyek sora válik a lírai vallomás középponti motívumává. A konfesszió lefojtott, ironikussá alakított indulatosságát a vershelyzet indokolja: a költő egy tőle — pusztán a származás miatt — idegenkedő lányon idézi föl fogantató világát. E viszolygás pedig, érthető ellenakcióként, a különbözőségi tudatát erősíti. A mindvégig rendkívül szuggesztív képek elsősorban a cigánylét megőrzött természetközelségét, elemi emberi viszonyainak nyers közvetlenségét, az élet ősi törvényeinek determináló erejét emelik ki. S a költő folyvást azt sugalmazza, hogy alkata, viselkedése, szemlélete, mely e rusztikus környezetben formálódott, *semmivel sem* csekélyebb értékű, mint a város szellemi-erkölcsi klímájában nevelődött emberé. Csupán: *más*...

A cigánysors keservei, megaláztatásai épp ezért mind hevesebb érzelmeket mozgósítanak, mindenféle kiszolgáltatottság elleni radikális, néptribuni emelkedettségu tiltakozásra sarkallnak. De ugyanakkor — a „villámok feltámasztása” mel-

lett — magyarázatra, az előítéletek mélyebb okainak föltárására készítetnek: „Tolvaj népek üldözése a sorsa, csakhogy tolvajjá / meg az válik, kit tolvaj sorsa úz” (*Vilámok feltámasztásával*). Az itt rejlő és más versben is visszatérő gondolat, logika — meglehet, szándéktalanul — Csokonai híres aufklérista költeményének (*Az estve*) egyik alapvető társadalomkritikai tételét idézi föl: tolvajjá a „tolvaj világ” teszi a kismizmizett embert. A történelmi és társadalmi körülmények, a szociális viszonyok meghatározó jelentősége — kétségtelen tény. Az erkölcs szempontjából mégsem feltétlen érvényességű. Mert az egyének felelőssége — legalábbis teljességgel — sohasem hárítható át a társadalomra, a lehetőségek hiányára, a neveltetésre, tehát az objektivitásra. Ha a főntebbi érvet kizárólagossá avatjuk, ha így a szociális helyzet és a morális arculat között *végzetszerű* kauzalitást feltételezünk, akkor emberek sorának legnegatívabb tetteire is maradéktalan erkölcsi feloldozást adhatnánk. A „tolvaj sors” — ennyiben — *senkinek sem* nyújthat *totális* fölmentést. Ez azonban nem hatálytalaníthatja a társadalom nyilvánvaló felelősségét a perifériákra kerültek iránt. S csupán kiegészítheti Osztojkán egyoldalú meggyőződésének igazságtartalmát.

A cigányság versről versre megidézett otthontalansága, emberhez gyakran méltatlan élete, különbözőeséből származó hátrányossága, megpróbáltatásainak sokasága a véle azonosulót, ha perspektívája szűkös, ha szemléletében elvakult, akkor könnyen újabb — nem kevésbé hamis — előítéletek kialakítása felé is sodorhatja. A merev elzárkózás, az értelmetlen, körvonalazhatatlan tartalmú gyűlölség, a partatlan magyarellenesség útjára viheti. E negatív esély ismeretében válhat igazán példaadóvá Osztojkán ember-művészi eszmélkedése, mely Ady Endrét és József Attilát — az ő lírájuk értékösszegző tartalmának kivívott egyetemességét — tekinti végső irányjelzőnek. Népeének és önmagának e két költő tiszta eszményeinek jegyében kíván otthont teremteni, a beilleszkedésre való törekvéseit az ő magyarság-ideájuk vezérli. (Az elődökhöz fűződő eleven kapcsolatot kifejező versben viszont a két költő művészi rangjára utaló minősítést — a herceg és báró — eredetisége ellenére sem tartjuk szerencsésnek.) Innen szemlélve, aligha kétséges: a fejlődés leghumánusabb alternatívája csak a cigány—magyar viszony ember-ember viszonynyá alakítása lehet. Legáltalánosabban: a nyugtalanító konfliktusokat, az egyenlőtlenlenség ma még sorjázó változatait, a kölcsönös előítéletek fenyegetését az embercsoportok *emberi emancipációja* szüntetheti meg.

„... a vad népeket eltemetik. Fekete földet / szántanak rájuk és puszták szele sző / szemfödelet nekik; elbomolnak alattuk / a pántlikás lobogók és kazal-frizuráikban / roskadnak össze a beszakított / férfikoponyák” — írja rezignálttá szelídített mély fájdalommal a költő, s szentenciózusakká keményített, feszesre komponált sorait a história komor tanúságtétele hitelesítheti (*Sámánbeszéd*). De ugyanakkor tudnunk kell, hogy a totális, jeltelen pusztulás *nem* az egyedüli történelmi alternatíva: nem feledhető, semmiképp sem zárható ki — a vers képzetrendszeréhez idomuló kifejezéssel — a „megszelídülés” lehetősége sem. Van — teremthető — esély a környező népek kikristályosodott rendjébe való beilleszkedésre, a távlatokat adó integrációra. S a „vadság” — a „szelidséghez” hasonlóan — nem önmagában vett feltétlen érték, nem elege adott karakterminőség, nem örök meghatározottság, hanem a változó történelmi körülmények terméke. Következésképp: pusztán a vadság elvesztése nem történelmi méretű tragédia. A vad nép pusztulása viszont: igen. Jövátéhetetlen tragédia — lenne. Ez azonban korántsem fátumszerű. A „vad nép” pedig szelídülésének folyamatában megvédheti identitását, megszüntetve-megőrizheti specifikus értékeit, ha a változás nemcsak külső kényszer, hanem reflektált belső igény is egyben. De ez — természetesen — nem jelenti azt, hogy a fokozatos átalakulás konfliktusmentes, éterien derűs processzus: az ilyen metamorfózisok — kegyetlen vonzatukként — egyéni tragédiák sorozatához vezethetnek. A régi széthullását elpusztult remények, megtört életek kísérik. Elemi humánus szükséglet, az együttérző lélek parancsa tehát a mementó, a siratóéneket.

Ez fejezi ki Osztojkán *egyik* viszonyát a cigányság sorsához. A *másikat* azon-

ban az értékválasztások irányította közösségi méretű integráció távlati reménye alakítja.

A tudatos hazakeresés mellett a kötet szembeszökően koherens témavilágának még két övezetét kell — legalább a közelítőleges teljesség nosztalgiájával — érintenünk: az anyaélmény megrendítő változatait és az affektív szerelem tág ihletkörét. Mindkettő azzal mutat túl az intim emberi kapcsolatok köznapi, tradicionálisabb jelentéstartományán, azáltal magasodik általánosabb sugallatokat rejtő valódi művészi élménnyé, hogy e mély és intenzív kötődések tartalma — a világkép szerves részét alkotva — folyvást nagyobb szemléleti összefüggések rendszerébe illeszkedik. Az édesanya többször megjelenített alakja — részvétkeltő törekenységével, néma szenvedésével, gyötrő kiszolgáltatottságával — az elkötelezettséget erősíti, az eredet-tudatot táplálja. S a szülői örökséggel való érzelemdús számvetés a teljesebb önismeret forrása egyben (*Mint a szívdobbanást, Városban, Estére*). A szerelem is magán viseli — olykor szinte dacos elszántsággal hirdetetten — a származás, a vállalt különbözőzés stigmáját, mindenekelőtt az érzéki oldal természetességének gyakori, harsány vitalitású hangsúlyozásával. De nem hiányzik a spirituális rész sem: a szerelem istenné lényegítő, a mindennapokból kiszakító varázslatos hatalmának ígérete, a lélek e kivételes ünnepének, hasonlíthatatlan emelkedettségének és játékos-sággal teli örömeinek kifejezése (például *Legenda a szerelemről*). A maradéktalan harmónia rajza — ebben a versben, a helyzet tudat szorongásait jelezve — az idill fenyegetettségének fojtogató előérzetébe torkollik: „S noha szépek / voltunk, s talpunk alatt se mukkant hó / szemernyi se, agyaras vadászok emelték / miránk puskaporszagú gyámbotjait sorba.” A szerelem, legátfogóbb dimenzióiban, a hazakeresés — az otthonteremtés — küzdelmes folyamatának, kudarcainak és ígéreteinek lényegi mozzanataként is értelmezhető. „Hazát és szerelmet keresek” — olvashatjuk a kötet címadó költeményében. Verseik sora tanúskodik azonban arról, hogy a személyiség ezen alaptörékvései mereven sohasem választhatók el egymástól.

Osztojkán kötetében szinte nyomát sem lelhettük a fiatalabb költőknél gyakori élményhiánynak, a saját hang feszült keresésére utaló kísérletezgetés szeszélyeinek, az utánczó hajlamok jeleinek, a bizonytalanság változatainak. A laposan didaktikus vagy a modorosán túlspekulált gondolatoknak. Versei érett költőre vallanak, akinek autonóm stílusa, megszenvedett eszményvilága van. Olykor barokkosan indázó, összetett képeinek rendszere bonyolultabb élethelyzetek, ambivalens élmények, mítikus látomások árnyalt kifejezésére is méltó lehetőséget teremt. Persze, e líra sajátosságait — kikristályosított értékeit — vázlatosan összegezve, nem feledhetjük, hogy Osztojkán a krisztusi korban levő nemzedékhez tartozik, műveit — noha most jelentek meg először önálló gyűjteményben — korántsem az *igazi* pályakezdők (a verselgető tizenévesek) alkotásaihoz kell viszonyítanunk. De kötetét — ezt tudván is — jelentékeny teljesítményként, egy pályaszakasz élményadó és ígéretes szintéziseként tarthatjuk számon. (*Szépirodalmi.*)

BALOGH ERNŐ